

6. BÖLÜM

DİN VE SOSYAL KURUMLAR

Selim EREN*

Toplumun anlaşılması, onu meydana getiren bütün unsurları ve bu unsurlar arasındaki ilişkileri doğru anlayabilme ve çözümlemeyle mümkündür. Zira insanların bir arada yaşamalarını sağlayan zorunlu veya gönüllü sebepler olmalı ki sosyal yaşam olsun. Aksi takdirde, toplumsal yapının nasıl oluştuğunu ve varlığını nasıl sürdürdüğünü açıklamak zordur.

Sosyoloji biliminde genel kaniya/düşünceye göre toplumsal yapı, toplumların varlıklarını borçlu oldukları temel kurumlardan oluşmaktadır. Bu temel kurumların her biri de diğerleriyle birlikte belli bazı fonksiyonları/görevleri ifa ederek müşterek çalışır. Özellikle “yapısalcı” ve “işlevselci” sosyologların bu noktayı ısrarla vurguladıkları görülmektedir.

Sosyolojide temel kurumlardan biri olan dinin, diğer toplumsal kurumlarla ne tür bir ilişkisinin bulunduğu meselesi, Sosyolojinin ve Din Sosyolojisinin çalışma konuları arasında önemli bir yer işgal etmektedir. İlkel toplumlardan modern (ve hatta postmodern) toplumlara kadar bütün birey ve toplum yaşantısında (ne tür olduğu çok önemli olmasa da), mutlaka *din* ya da *dinimsi*(dinle alakalı) bir takım unsurlar söz konusu olmuştur. Zira din, toplumsal kültürü tamamıyla kuşatan, tarihsel olarak da en eski ve en etkili kurumdur.

Max Weber’in yaklaşımından yola çıkarsak dinin toplumsal kurum ve işleyişi etkileme sebebi ve şekli şöyle izah edilebilir:

“Weber’e göre her bir dinî sistem temelinde Tanrı, ahiret, insanların saadet ve selameti gibi büyük dinî konulara dair ifadelerle kurulup belirmeye başlar. Fakat insanî varlığın ve hayatın diğer alanlarına dair birtakım ifadeler de, bununla sıkıdan sıkıya bağlı görülüyor. Mesela, insanlarla olan münasebetler, aile, halk, devlet mefhumlarıyla iş ve günlük hayat yürütümü vesaire gibi mefhumlar bu meyanda görülebilir”. Weber’in ifadesiyle “her din, bir iktisadî ve içtimâî ahlâk yaratarak inkişaf ettirir”... Demek ki bütün din sistemlerinde bulunan içtimâî ve iktisadî ahlâk prensipleri, insanî sosyal fiil ve hareketi sıkıdan sıkıya nüfuzu

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Samsun. E-mail: selim.eren@omu.edu.tr.

*altında bulundurmakta ve bununla, içtimâî nizamın objektif yapısını tayin hususunda mühimce rol oynamaktadır.*⁶⁹

6.1. DİN VE AİLE

Aile ve Din, toplumun *kurucu kurumlarıdır*. Her ikisi de bireysel ve toplumsal ilişkilerin organizasyonunda göz ardı edilemez düzenlemeler getirmektedirler.

Toplumunu meydana getiren en küçük organizasyon ailedir. Bu yönüyle toplumsal yapının diğer unsurları incelenirken ailenin mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. Diğer taraftan, toplumsal yapının temel özellikleri ve toplumda meydana gelen değişmelerin her türlü de aile yapısını ve fonksiyonlarını değiştirmektedir.

Sosyolojik bir kurum olan din, ailenin içine yerleştiği ve aile içi eğitimle varlığını sürdürme imkânı bulduğu için dinin en yakın ilişki içinde bulunduğu kurum ailedir.

Her şeyden önce ailenin kuruluşu, salt kadın ve erkeğin evlilik kararı alması, çocuklarının doğması ve akrabayla ilişkilerden ibaret değildir. Din, başlangıçtan itibaren ailenin hangi şartlarda kurulacağı ve işleyişini nasıl sürdüreceğini, aile içi bireylerin rol ve statülerini de belirleyerek ya da bir takım tavsiyelerde bulunarak şekillendirmektedir. Aslında günümüzde yaygın olarak uygulanmakta olan hukukî çerçevede kimlerle evlenilebileceği ve hangi insanlarla evlenme yasağının bulunduğunu da başlangıçta tamamen dinlerin belirlediği⁷⁰ anlaşılmaktadır. Evliliklerin hangi şartlarda sonlandırılabilmesi ve boşanma sonrası taraflara düşen sorumluluklar da din tarafından çeşitli kurallara bağlanmıştır.

Modern döneme gelindiğinde, toplumda geleneksel ilişkilerin bütünüyle çözülmesi, din ve ailenin hem yapısında hem de fonksiyonlarında bir takım değişikliklerle gerçekleşmiştir. Bu dönemin temel özelliklerinden biri olan *bireyselleşmenin artışı*, her iki kurum açısından da olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Yine de Weber'in bahsettiği tarzda bir genel etkileşim, günümüz toplumsal yapısının işleyişinde söz konusudur. Bu da doğrudan olmasa bile geleneksel uygulamaların içerisinde din ve

⁶⁹ Hans Freyer, *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, 2. Baskı, Çeviren: Tahir Çağatay, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968, ss. 190-191,196.

⁷⁰ Kuran-ı Kerim'de kimlerle evlenilemeyeceği şu şekilde açıkça belirlenmiştir: "Sizlere, analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeşlerinizin kızları, kız kardeşlerinizin kızları, sizi emziren sütanneleriniz, sütkardeşleriniz, karılarınızın anneleri, kendileriyle gerdeğe girdiğiniz kadınlarınızın yanınızda kalan üvey kızlarınız, öz oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi bir arada almak suretiyle evlenmek size haram kılındı" (Nisâ(4)/23). Benzer belirleme Tevrat ve İncil'de de geçmektedir.

aileyi birlikte düşünmeyi gerektiren birçok sosyal fenomeni/tezahürü karşımıza çıkarmaktadır. Berger de her şeye rağmen günümüzde evliliklerin Batıda da dini nikâhla gerçekleştirilmesini dinin toplumdaki yeri ve önemi açısından zikreder.

6.2. DİN VE EĞİTİM

Eğitim çok basit bir ifadeyle; “*insan davranışlarında planlı ve isten-dik davranışlar meydana getirme süreci*” demektir. Genel olarak dinler de insanın her türlü fiilini belirli kurallar çerçevesinde şekillendirmeyi ve onları “*iyi*” ve “*doğru*” olarak tanımlanan tarafa yönlendirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle “*müesses dinler*”in, insanların doğuştan getirdiği bütün güç ve zaaflarını belirli ölçülere uydurmayı ve neticede onları “*öte dünyaya (ahiret)*” hazırlamayı hedeflediği görülmektedir. Bu yönden Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi ilahi dinler, insanın doğumundan ölümüne kadar bütün aşamalarda uyması gereken kurallar veya tavsiyeler ortaya koymuştur. İnsan ve toplumun inandığı dinin “*sahih mü’min*”i olabilmesi ve bu yolda ilerleyebilmesi için bazen çok detaylı kural ya da tavsiyelerin ortaya konulduğu görülmektedir.

Din ve eğitim kurumlarının her ikisinin hedefi de insan ve toplumu “*mutlak iyi*”ye yönlendirmek ve onu belirlenen ölçüler dâhilinde donanımlı hale getirmektir. Burada hemen şu akla gelmelidir ki “*mutlak iyi*”lik ve “*donanımlı olmak*” hedefine ulaşmaya çalışılırken din ve eğitim kurumunun üzerinde mutabık kaldıkları ortak bir yöntemin varlığından söz edilebilir mi? Tabii ki hayır. Zaten mesele de burada düğümlenmektedir. Her şeyden önce insanın anlamı ve değeri konusunda din(ler)in şümüllü bir fikri vardır. Dinler, “*üst insan*”ın (*insan-ı kâmil*) nasıl gerçekleşeceği ile ilgili detaylı bilgi, kural ve tavsiyelere sahiptir. Peygamberler de bu bilgi ve tavsiyeleri bir model olarak hayatlarında uygulamışlardır.⁷¹

Öte yandan, dini dikkate almadan oluşturulan eğitim programlarının, dinin ortaya koyduğu insan yetiştirme yöntemleriyle uyumayan yönlerinin bulunması kaçınılmazdır. Zira evrensel bir takım ortak noktalar bulunsa da, toplumların insan yetiştirme anlayışlarını ve buna göre oluşturulacak program ve politikalarını, o topluma ait kültür şekillendirmektedir. Din o kültürde etkili ise eğitim programları dinle çok uyumaktadır. Terzi durumda yani kültürün içinde din zayıf konumda

⁷¹ Hz. Muhammed (s.a.v.)’in, başta aile fertleri olmak üzere sahabesiyle birlikte yaşadığı bütün peygamberlik hayatı, Müslümanlar için Kur’an’ın ortaya koyduğu emir, nehiy ve tavsiyelerin tamamını anlamak için bir model teşkil etmektedir. Hz. Aişe’ye Hz. Peygamber sorulduğunda, “Onun ahlâkı Kur’an idi” demesi, Hz. Peygamber’in, yaşayan bir Kur’an modelini ifade etmesi bakımından manidardır.

ise eğitim programlarında dine ait pek az şey vardır veya din dışlanmaktadır.

Yine de, din ve eğitim kurumu, her halükarda iç içe geçmiş, birbirini destekleyen kurumlardır. Dinin varlığını sürdürebilmesi, ancak yaygın ya da örgün eğitimle mümkündür. Dünyevi ya da dini bir eğitim programının gerçekleşmesi için de, başta “*ahlak eğitimi*” olmak üzere birçok alanda dinin insan anlayışı ve yetiştirme felsefesinden yararlanılabilmektedir. Kısaca ve örneğin İslam’a göre dinin ilk emri “oku” ise bu dinin eğitime verdiği değeri göstermektedir. Eğitim de bireylerin eğitimden uzak durmamaları konusunda kendini önemseyen dinden yararlanmaktadır. Böylece ikisi arasında tamamlamacı bir ilişki ortaya çıkmaktadır.

6.3. DİN VE EKONOMİ

Ekonomi; üretim, tüketim ve malın dolaşımını ifade etmektedir.⁷² Bir malın üretilmesi, ihtiyaç duyulması, pazarlanması ve satılması; bir ürün ortaya koyma, onu takas etme ya da para karşılığında kâr elde etmekten ibaret olan basit bir hadise değildir. Bütün bu işlemlerin niçin, nasıl ve nerede gerçekleştiği önemlidir. Zira bu mali hareket, küresel ya da yerel bir takım faktörlerle şekillenmekte ve aynı zamanda birçok sosyo-politik sonucu da doğurmaktadır.

Özellikle “*müesses dinler*”in, insanın her türlü “*yapıp-etme*”leriyle ilgili *bütüncül* bir yaklaşım içerisinde olduğu bilinmektedir. Ekonomik nitelikli her türlü faaliyet de doğrudan veya dolaylı olarak dinlerin ilgi alanına emir, yasak ya da tavsiye niteliğinde girmektedir. Bir malın üretiminde kullanılacak hammaddenin temininden tutun da malın ürüne dönüştürülmesi sürecindeki bütün işleyiş ve bu süreçte rol alan insan, dinler açısından da önemsenmektedir. Mesela, İslam’ın, et hayvanlarının helal olabilmesi için kesim koşulları belirlemesi ve Yahudilikte yiyecek-içeceklerin dinen uygun hale getirilmesine (*koşer; helal yiyeceklere*) dair şartlar ileri sürülmesi bu konuda gayet açık sade iki örnektir.

Malı “haksız yere” elde etme (hırsızlık), müesses dinlerin tamamında yasaklanmış bir davranıştır. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam’ın kutsal kitaplarında bu yasağın çok net bir şekilde ifade edildiği görülmektedir.

Dinler, insanların eşya ile olan ilişkilerinde de bir takım tanımlama ve sınırlamalarda bulunmaktadır. İlkel dinlerde “*tabu*” olarak görülen ve dokunulması (bazen yaklaşılması) bile yasaklanan objelerin bulunduğu bilinmektedir. İlahî dinlere bakıldığında da bir davranışın “*helâl*”

⁷² Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, İz Yayınları, İstanbul, 1996, s.328.

veya “*haram*” olması, o davranış sonucunda ortaya çıkan ürünle ilgili ya serbestiyet/helallik veya yasak hükmü getirmektedir. Bu konuda dinlerin bazı ortak yaklaşım ve belirlemeleri bulunsa da, birçok temel konuda aralarında ciddi manada ayrıştıklarını da belirtmek gerekir. Örneğin, sarhoş edici maddeler(içki, uyuşturucu vs.) konusunda İslam dini kesin hükümlerle yasaklamalarda bulunurken, bu yasağın Hıristiyanlık ya da Yahudilik açısından kısmen veya tamamen söz konusu olmadığı görülmektedir.

İslam dini, diğer bütün davranışlarda olduğu gibi, ekonomik faaliyetlerin tamamının da Kur’an ve Sünnette temel çerçevesi çizilen ana ilkelere uygun gerçekleşmesini istemektedir. Bunun için, yürürlükteki kanunlara aykırılık bulunmasa bile İslam dini, ticaretin her türlüşünün dine uygun halde olmasını beklemektedir. Örneğin, içki içmenin haram olması, onun ticaretinin de haram olmasını doğurmuştur.⁷³

Malın üretimi ve dolaşımı kadar tüketilme tarzı da dinin tanımladığı ve gerekli düzenlemelerde bulunduğu bir alandır. İslam dinine göre ihtiyacından fazlasını tüketmek *israftır* ve israf da *haramdır*.⁷⁴

Ticarî ilişkilerde haksız rekabet oluşturmak, müşterisini bilerek aldatmak, malını satarken kusurlarını gizlemek vb. davranışların da tamamı İslam dinince yasaklanmıştır.

Bu noktada din ile ekonomik zihniyet (veya ticaret ahlakı) arasındaki ilişkiye de Max Weber örneğinde değinmekte yarar vardır. Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde, Protestanların, emek ve sermayeye farklı anlam yüklemelerinin, onların çalışmanın ve biriktirmenin kendilerinin dinsel olarak yükselmelerini sağladığına inandıklarını ortaya koymuştur. Bu durum, aynı etnik yapıya sahip veya aynı ülkede yaşıyor olsa da onları, Katolıklara nispetle daha zengin hale getirmiş, böylece kapitalizmin kurucuları olmalarını sağlamıştır. Burada dinden kaynaklanan zihniyetin mala ve ticarete yaklaşımı nasıl etkilediği açıkça ortaya konmaktadır. Bu husus Müslümanların neden kapitalist bir zihniyet oluşturup zenginleşemedikleri konusunda da çık sık dile getirilir.

6.4. DİN VE SİYASET

Siyaset, “*devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış*”⁷⁵ olarak alındığında, yönetmek ve yönetim mekanizmaları anlamında iktidarları ve devleti ifade eden bir kavramdır. Sosyolojinin siyasetle ilgilenmesi, toplumdaki güç birikimleri ve dağılımı ile

⁷³ Ebu Davud, Eşribe, 2; Müslim, Müsâkât, 69.

⁷⁴ A’raf(7)/31.

⁷⁵ Türk Dil Kurumu Sözlüğü.

iktidar ve buna bağı toplumsal ve siyasal çatışmaların,⁷⁶ toplumda önemli olaylara sebep olabileceği veya bunların önemli sonuçlar doğurabileceğinden kaynaklanmaktadır.

İnsan, dini inancına göre toplum ve devlete farklı baktığı için, toplumu yönetme konusunda da anlaşmazlığa düştükleri ve bunun için ciddi mücadele ve savaflara giriştikleri görülmektedir. Tarih, farklı din mensuplarının veya aynı dine ait farklı mezhep mensuplarının şiddetli savaflarına tanık olmuştur. Dünya tarihinde meydana gelen birçok hadisenin (göçler, sürgünler, köleleştirmeler, savaflar, toprak paylaşimleri vs.) doğrudan din adına yapıldığı ya da temel motivasyonunu dinden alan siyasal hareketlerden kaynaklandığı görülmektedir.

Devleti kimin, hangi temel prensiplere (anayasa, kanunlar vs.) göre yöneteceği önemli bir sorundur. Dinlerin birey ve toplum üzerindeki etkisi, onların oluşturduğu her türlü ilişki ve kurumu da etkilemektedir. Bu durumda yöneticinin dinî kabullerinin yönetim anlayış ve uygulamasına etki edebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Dinin kendine özgü iktidar şekli/alani ile seküler (beşeri) tecrübeyle oluşan iktidar şekli/alani farklılıklar oluşturabilmektedir. Bu noktada hangisinin etkin rol oynayacağı ve hangi otorite tipinin ve kaynağının aktif olacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Batı'nın yaşadığı kilise-devlet arasındaki uzun süren çekişme, çatışma ve ardından büyük oranda ayrılma yani laiklik bu tür sorunlarla ilgili bir duruma işaret etmektedir.⁷⁷

Günümüz demokratik toplumlarında, devleti yönetecek kişilerin seçimle belirlenmesi temel esastır. Seçmenlerin dinî tercihlerine göre oy verme eğilimlerinin bulunduğunu bazı araştırmalar göstermektedir.⁷⁸ Bu durumda iktidara talip olanların seçmenlerin dinî eğilim ve taleplerini dikkate almaları ve talep doğrultusunda parti programlarını şekillendirmeleri pratik siyaset açısından makul ve geçerli bir durumdur. Ancak burada, dinin devletin işleyişine ne kadar müdahale edebileceği sorunu ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan da devletin dinin yaşanmasına dönük yaklaşımlarında ne kadar özgürlükçü davrandığı sorunu akla gelmektedir. Devletin yapmış olduğu siyasi/bürokratik uygulamaların bir kısmı dine (dindarın hayatına) müdahale anlamına gelmekte

⁷⁶ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çeviren: O. Akınhay, D. Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005, s.667.

⁷⁷ Konuyla ilgili geniş bilgi için bakınız: Hulusi Yazıcıoğlu, *Bir Din Politikası Olarak Laiklik*, İFAV Yayınları, İstanbul 1993.

⁷⁸ Örnek araştırmalar ve değerlendirme için bakınız: Selim Eren, "Din, Devlet ve Siyaset", *Din Sosyolojisi*, Editör: N. Akyüz, İ. Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012, s.626.

midir? Bugün, din-devlet ilişkileri noktasında aşama katetmiş ülkelerde pek fazla olmasa da, bu soruların tartışıldığı bilinmektedir.

Son olarak, günümüzde din, devletlerin iç politikalarında bir meşruiyet aracı olabilirken, dış siyasette de ulusal direnci güçlendiren bir unsur olarak işlev görmektedir.⁷⁹ Geçmişte ve günümüzde din, sürmekte olan ulusal ve uluslararası çatışmaların kaynağı olmasa bile çatışmayı belirli bir yöne sevk eden dinî inanç ya da argümanlar (deliller) her zaman söz konusu olmuştur. Bu da din ve siyaset ilişkisinin sadece bir devlet ve halkı için değil, aynı zamanda uluslararası ilişkiler ve politika açısından da göz önünde bulundurulmasını gerekli kılmaktadır. Son söz olarak dinin ahlaki boyutuyla siyasi alana daima müdahil olmasında yadırganacak bir durum yoktur. Bu açıdan bakıldığında da din ile siyaset arasındaki temel ilişki biçimi aslında tamamlamacı/karşılıklı bir ilişkidir.

6.5. DİN VE BOŞ (SERBEST) ZAMANLAR

Zaman, evrendeki her türlü eylemin ölçüldüğü bir birimi ifade etmektedir. Sosyoloji bilimi “zaman”ı, bireysel ve toplumsal oluşumların, olguların (*fenomenlerin/tezahürlerin/görüngülerin*) anlaşılması için dikkate almaktadır. Toplumsal bir olayın ortaya çıktığı zaman dilimi, söz konusu olayın oluş şeklini doğrudan belirlemektedir. Bu bakımdan, sosyolojik her türlü olay ve olguyu, zamanı ve zamanın özelliklerini dikkate almadan anlayabilmek ve çözümleyebilmek mümkün değildir.

Geleneksel toplumlarda hayatın akışı ile dinin hayat anlayışı arasında bir uyum söz konusudur. Sosyolojik *cemaat*⁸⁰ ile dinî cemaatin büyük oranda birbiriyle benzer temellere dayandıkları görülmektedir. Burada din oldukça belirleyici bir figürdür.

Yahudilikte Cumartesi günü çalışma yasağının olması, Hıristiyanlıkta Pazar günlerinin kilisede ibadet için ayrılması, İslam’da Cuma gününün kutsal (Cuma namazından ötürü) sayılması, dinlerin insan hayatını düzenlediğine dair basit örneklerdendir. Bunun dışında başta dinî bayramlar olmak üzere günlük hayatın akışının dinler tarafından düzenlendiği görülmektedir. İslam dini bu konuda kesin düzenlemeler yapmıştır. Günün başlangıcını sabah, bitişini da yatsı namazıyla kayıtlaması ve bu ikisi arasında kalan zamanda ne yapılacağı ile ilgili ilkesel belirlemeler (faydalı olmak, çalışmak, haramdan uzak durmak vb.) çerçevesinde serbest bırakması (*ibaha*), bir Müslümanın *boş zamanının*

⁷⁹ Eren, s.627.

⁸⁰ Cemaat, “üyelerinin ortaklaşa paylaştıkları bir şeye –genellikle ortak bir kimlik duygusuna– dayanan, özel olarak oluşturulmuş bir toplumsal ilişkiler bütünüdür” (Marshall; s.90). Ferdinand Tönnies, toplum tiplerini “cemaat” ve “cemiyet” şeklinde isimlendirerek açıklamaya çalışmaktadır.

nasıl olacağıyla ilgili belirlemelerin anlaşılması için dikkat edilmesi gereken unsurlardır.

Boş zaman, modern zamanların bir tanımlamasıdır. İnsanların bütün tanımlanmış diğer yapıp ettiklerinden sonra geriye kalan *dinlenme* ve *eğlenme* zamanını ifade etmektedir.⁸¹ Geleneksel toplumların yaşam tarzı, hayatın bütün basamaklarında doğaya bağlı, sade ve birbirine yakın/benzer bir formatta sürmekteydi. Sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte toplumun günlük yaşantısını doğrudan etkileyen değişmeler meydana geldi. Meslekî uzmanlaşmalar (Durkheim'e göre iş bölümü), yeni iş alanları ve meslek gruplarının ortaya çıkışı (Weber'e göre bürokrasi), insanların çalışma ve boş vakitlerini zaman açısından kesin kriterlerle ayırmaları sonucunu doğurdu. Özellikle emeğin satılması (Marx'a göre işçi sınıfı), aynı zamanda çalışanı meslekî donanım açısından (eğitim ve yeterlilikler bakımından) belirli bir standarda ve *zamanla kayıtlı* yaşamaya (*mesaiye*) mecbur bırakmıştır. Bu da insan için, kabaca *iş hayatı* ve *boş zaman* olarak tanımlanabilecek içeriği farklı iki zaman dilimini doğurmuştur. Boş zaman kavramıyla birlikte, boş zamanın nasıl doldurulacağı da tartışılmaya başlanmış ve burada eğlenme tarzları, eğlenme alanları ve doğal olarak da eğlence pazarını (sektörünü) oluşturmuştur.

Batı tipi sekülerleşmeyle birlikte çalışma hayatında dinin etkisi azaldığı gibi, çalışma dışında kalan zamanda da aynı sonuç gözlenmiştir. Bu tamamıyla dinlerin dünyaya bütüncül bakışının parçalanmasıyla alakalı bir durumdur.

Yine de dinler, özellikle kutsal günler ve mekânlar vasıtasıyla insanın boş zamanlarını şekillendirmektedirler.⁸² Bir dinin inananı açısından bu zaman dilimi, dinî tecrübenin paylaşılması sayesinde dinî aidiyetin güçlenmesine vesile olmaktadır. Örneğin İslam'a göre dinlenmek ve eğlenmek helaldir ama bunda da esas ölçüt israftan kaçınmak ve dinlenip eğlenme imkânlarını yaratan Allah'ı sürekli hatırlamaktır.

6.6. DİN, KÜLTÜR VE KİMLİK

Burada din ve kültür ilişkileri ile din ve kimlik ilişkilerinden kısaca söz etmeye çalışacağız. Çünkü dinin kültür ve kimlik kavramları ile yakın/tamamlayıcı bir ilişkisi söz konusudur.

⁸¹ "Boş zaman genellikle, bireyin çalışma gibi rutin etkinlikleri bırakıp, onun yerine oldukça hoşuna giden, zevkli etkinliklerle ilgilenmesini içerir". Marshall, s.682.

⁸² Bakınız: Mimar Türkkahraman, *Toplum ve Temel Toplumsal Kurumlar*, Alp Yayınları, Ankara, 2006, s.256.

6.6.1. DİN VE KÜLTÜR

Kültür, üzerinde birçok tanımın yapıldığı kapsamlı bir kavramdır. Farklı yönlerini ön plana çıkararak birçok tanımı bulunmakla birlikte sosyal bilimsel açıdan kısaca kültür; “*insan toplumunda biyolojik olarak değil, toplumsal araçlarla aktarılıp iletilen her şey*”⁸³ olarak tanımlanabilir.

Şurası bir gerçek ki, üzerindeki etki derecesine bakmadan söyleyecek olursak din, bütün kültürler içerisinde en belirleyici unsurdur.⁸⁴ Bu etkiyi, özellikle din değiştiren birey ve toplumlar üzerinde net bir şekilde görmekteyiz. Dinin değiştirilmesiyle birlikte yaşam tarzları (kültürel alışkanlıklar) da büyük oranda değişmektedir.

Aslında, toplumların sosyo-kültürel yapı ve tarihleri, büyük oranda onların inanmış oldukları dinle anlaşılmakta ve açıklanmaktadır.⁸⁵ Din, zihniyet oluşumunda etkili olduğundan birey ve toplumun ürettiği (bilim, sanat, âlet, bireysel ve sosyal ilişkiler vb.) her türlü sonucu da şekillendirmektedir. Bunun mutlaka bilinçli olması da gerekmez; insanlar farkında olmadan, sosyalleştikleri ortamın kültürel yapısına dâhil olurlar. Bu yapıda din, kültür içerisinde açık veya gizli olarak mutlaka bulunmaktadır. Gordon W. Allport’un ifadesiyle; “*Dinin ilmiği sosyal ve ekonomik yapıya sıkı sıkıya geçmiş durumdadır*”. Bunun için dini, kültürel yapı açısından tanımlamak gerekmektedir.⁸⁶ Tam da bu sebepten ötürü Durkheim, Weber ve Gramsci gibi düşünürler dini, *toplumun ve kültürün temel bir bileşeni* olarak ele almışlardır.⁸⁷

Diğer taraftan, din, kültürü etkilediği gibi kültürel yapı da dinin anlaşılmasında ve uygulamasında etkili olmaktadır. Aynı din, farklı kültürlerde hem yapı, hem de uygulama bakımından farklı sonuçlar doğurabilmektedir. Bu da dinlerin kültür içerisinde yer edinirken mev-

⁸³ Marshall, s.442.

⁸⁴ İzzetbegoviç, dinin insan üzerindeki etkisini ve kültürün din dışında kalan kısmını şu ifadelerle açıklamaktadır: “*Tüm kültür, dinin insan üzerindeki veya insanın kendi üzerindeki tesirinden ibarettir*” Aliya İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, Çeviren: Salih Şaban, Nehir Yayınları, ss.74-75.

⁸⁵ Örnek: Bu yaklaşımla bakıldığında Erol Güngör, Batı medeniyetini bir “Hıristiyan medeniyeti” olarak tanımlamanın doğru olacağını ifade etmektedir. Bakınız: Erol Güngör, *İslam’ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 1989, ss.112-113.

⁸⁶ Gordon W. Allport, *Birey ve Dini*, Çeviren: Bilal Sambur, Elis Yayınları, s.44. Dinin kültür içerisinde etkisiyle ilgili geniş bilgi için bakınız: Clifford Geertz, “Kültürel Bir Sistem Olarak Din”, *Din Sosyolojisi*, Derleyen: Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998, ss.177-189.

⁸⁷ Laura Desfor Edles, *Uygulamalı Kültürel Sosyoloji*, Çeviren: Cumhur Atay, Babil Yayınları, İstanbul, 2006.

cut kültürel yapı unsurlarının tamamını reddetmediğini; bu unsurların dine aykırı olmayanlarını ya aynen ya da kısmen değiştirerek kabullendiğini göstermektedir. Mesela Kur'an'ın örfe veya ma'rûf kavramına bakışı bu konuda bir örnek olarak hatırlanabilir. Kur'an mevcut birçok örf uygulamasını kabul etmekte; mesela sûtanneye verilecek ücretin o günün koşullarına göre belirleneceğini kabul etmektedir.⁸⁸

6.6.2. DİN VE KİMLİK

Kimlik, “toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü” olarak tanımlanmaktadır.⁸⁹ Bireylerin kimliğinden ya da bireysel kimlik unsurlarından bahsedilebildiği gibi toplumların kimliğinden de bahsetmek mümkündür.

Bireysel ve toplumsal kimliğin tanımlanması için sorulabilecek en temel sorular; “sen kimsin?”, “ben kimim?” gibi içe dönük sorulardır. Bu tür sorular çoğul olarak sorulduğunda (*siz kimsiniz?*; *biz kimiz?*... gibi) grup özelliklerini öne çıkarmaktadır. Özellikle dinsel ve etnik tanımlamalarda “kültürel öbekleşme”lerin oluşturduğu grup kimlikleri, bu tür sorulara verilecek cevaplarla doğrudan alakalıdır.

Kimlik tanımlamalarına ilişkin dışa dönük sorular ise; “sen kimsin?; “siz kimsiniz?” gibi kendi şahsı veya şahsının dâhil olduğu grubun dışında kalanların özelliklerini öne çıkaran faktörleri öğrenmeye dönüktür. Görüldüğü gibi kimlik tanımlamalarının bir kısmı kişi veya grubun iç özellikleriyle ilgili iken bir kısmı da kendisi dışında bulunan ve onu birey veya kültür olarak “ötekî”nden ayıran özellikleri vurgulamaktadır.⁹⁰

Dinler, insanların dünyayı anlamlı bir bütün olarak algılamaları için önemli bir işlev görmektedir. İnsanlar ilk aşamada dünyayı anlama imkânına ancak *kutsal* sayesinde sahip olmuşlardır.⁹¹ Dinlerin bu işlevi, onların yapısal olarak bu dünyanın nasıl anlaşılacağı ve günlük ha-

⁸⁸ Bir örnek olarak, Osman Eyüpoğlu ve Mehmet Okuyan, “Kur'an'ın Sosyo-Kültürel Koşulları Dikkate Alışı: Ma'rûf Kavramı Örneği”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 26-27, yıl 2008, (ss.175-213)'e bakılabilir. Benzer durumun hadisler açısından müşahede edilebileceğine dair bir örnek olarak, Muhittin Düzenli, “Çağdaş Hadis Tartışmaları Bağlamında Dinamik Hadis Algısı”, *Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Alguları Sempozyumu (26-28 Kasım 2010)*, Samsun, 2011, (ss.213-237).

⁸⁹ Türk Dil Kurumu Sözlüğü.

⁹⁰ Nuri Bilgin, kolektif kimliklerin, grup üyelerinin kendilerini diğerlerinden farklı gördükleri yönleri öne çıkarmaları ve bir de grup içinde aidiyet hissiyle hareket etmeleri sayesinde açıklanabileceğini ifade etmektedir. Bakınız: Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası*, Aşina Yayınları, İzmir, 2007, ss.165-166.

⁹¹ Peter L. Berger, *Kutsal Şemsiye*, Çeviren: Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005, s.67 ve devamı.

yatın nasıl düzenleneceği konusunda ortaya koyduğu sistemden kaynaklanmaktadır. Bu kapsamlı yapı, gizli ya da açık bir şekilde, insanın bireysel ve sosyo-kültürel ilişki tarzlarının tamamında etkili olmaktadır.

Bireysel kimliklerimizden kültürel kimliklerimize kadar bizi tanımlayan her türlü unsur, sosyalleşme süreciyle birlikte yeni nesillere aktarılmaktadır. Zamana ve şartlara göre değişiklik arz etse de din, bireysel kimliklerin oluşmasında önemli bir etken olarak varlığını sürdürmektedir. Örneğin Kur'an'a göre insanlar ve cinler ancak Allah'a kul olmak için yaratılmıştır (Zâriyât(51)/56). Müslümanın kendine "ben kimim, nerden geldim, nereye gidiyorum, hayatımın anlamı nedir?" gibi sorular sorduğunda, ruhunu ve aklını doyuracak bilgiler alma ihtimali yüksektir.

KAYNAKÇA

- Allport, Gordon W., *Birey ve Dini*, Çeviren: Bilal Sambur, Elis Yayınları.
- Berger, Peter L., *Kutsal Şemsiye*, Çeviren: Ali Coşkun, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bilgin, Nuri, *Kimlik İnşası*, Aşina Yayınları, İzmir, 2007.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 11. Baskı, İz Yayınları, İstanbul, 1996, s.328.
- Düzenli, Muhittin, "Çağdaş Hadis Tartışmaları Bağlamında Dinamik Hadis Algısı", *Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları Sempozyumu (26-28 Kasım 2010)*, Samsun, 2011, (ss.213-237).
- Edles, Laura Desfor, *Uygulamalı Kültürel Sosyoloji*, Çeviren: Cumhuriyet Atay, Babil Yayınları, İstanbul, 2006.
- Eren, Selim, "Din, Devlet ve Siyaset", *Din Sosyolojisi*, Editör: N. Akyüz, İ. Çapcıoğlu, Grafiker Yayınları, Ankara, 2012.
- Eyüpoğlu, Osman ve Okuyan, Mehmet, "Kur'an'ın Sosyo-Kültürel Koşulları Dikkate Alışı: Ma'ruf Kavramı Örneği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 26-27, yıl 2008, ss.175-213.
- Freyer, Hans, *İçtimai Nazariyeler Tarihi*, 2. Baskı, Çeviren: Tahir Çağatay, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.
- Geertz, Clifford, "Kültürel Bir Sistem Olarak Din", *Din Sosyolojisi*, Derleyen: Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1998.
- Güngör, Erol, *İslam'ın Bugünkü Meseleleri*, Ötüken Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 1989.
- İzzetbegoviç, Aliya, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, Çeviren: Salih Şaban, Nehir Yayınları.
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çeviren: O. Akınhay, D. Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul 2005.

Türkkahraman, Mimar, *Toplum ve Temel Toplumsal Kurumlar*, Alp Yayınları, Ankara, 2006.

Yazıcıoğlu, Hulusi, *Bir Din Politikası Olarak Laiklik*, İFAV Yayınları, İstanbul 1993.

ÇALIŞMA SORULARI

Soru 1: Altıncı bölümde yapılan kültür tanımını dikkate alarak, dinin kültürle olan ilişkisini açıklayınız.

Cevap: Din, diğer sosyal kurumlarla olan ilişkisine benzer bir şekilde karşılıklı olarak kültürü etkiler ve ondan etkilenir. Bu minvalde, gündelik hayatı düzenleyen yazılı ve daha çok üzerine konuşulmamış normlardan bilimsel üretime, sanata ilişkin ürünlere kadar pek çok alanda kültürün varlığını hissederiz. Din de bu şekilde uzun tarihsel dönemleri şekillendirerek kültürel dönüşümlere yol açmıştır. Zaman zaman birbirlerinin yerine geçmiş zaman zaman ise dinin getirdiği düzenlemelerle kültürel birikim değişime uğramıştır.

Soru 2: Modern dönemde “kurucu kurumlar” olan din ve ailenin toplumsal yaşantıdaki rolü ne tarz değişikliklere uğramıştır?

Cevap: Bireyselleşmenin artması ile dinin gündelik hayatı düzenleyen bütüncül yaklaşımı yerine, örneğin Batı ülkeleri özelinde, Weber’in Protestan Ahlakı ile Kapitalizm’in doğuşu hususunda belirttiği gibi bireysel “bağışlanma” yolu olarak çalışmanın, sermaye birikiminin öne geçtiği bir döneme girmiş bulunmaktayız. Bu sebeple, aile yaşantısı da dinin bu gibi alanları düzenleme biçimi de değişikliğe uğramıştır.

Soru 3: İnsanların kimliklerini tanımlarken toplumsal aidiyetliklerini belirttikleri grup kimlikleri sonucu ortaya çıkar. Boşluğa ne gelmelidir?

Cevap: kültürel öbekleşme.

Soru 4: İlkel dinlerde belirli objelere dokunulması veya yaklaşılmasının yasaklanması ilkesine denir. Boşluğa ne gelmelidir?

Cevap: tabu.

Soru 5: Dinin siyasetle olan ilişkisine dair aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

- Dinlere ve mezheplere göre siyasete yaklaşım tarzı ve devletin nasıl yönetilmesi gerektiği farklılık göstermez.
- Sekülerleşme ile birlikte dinin siyaset üzerinde olan nüfuzu artmıştır.
- Modern dönem sonrasında dinin siyasete etkisi kalmamıştır.
- Modern dönem sonrasında da din, siyasete etki eden bir kurum olarak kalmaya devam etmiştir.

Cevap: d seçeneğidir.

Soru 6: Dinin siyasetle olan ilişkisini gösteren bir örnek olarak, kilise ile devletin uzun süren çekişmesi ve günümüzde de tartışma konusu olan “ayrışma”ya adı verilir. Boşluğa ne gelmelidir?

Cevap: laiklik.

Soru 7: Boş zaman kavramının doğuşuyla ilgili olarak aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?

- Sanayileşme sonrası iş bölümünün artması ile ortaya çıkmıştır.
- Bürokratikleşme ile artan, zamanı rasyonel kullanma ile ilgili bir kavramdır.
- Modernleşme öncesi, geleneksel toplulukların dinsel ritüelleri yerine getirdikleri zamanlardır.
- Modern toplumun iş standartlarını tutturmak için uygulanan eğitimden ve mesaiden arta kalan zamanlardır.

Cevap: c seçeneğidir.

Soru 8: Aşağıdakilerden hangisi din ile eğitimin “insan anlayışı” ile ilgili ortak prensiplerindendir?

- Modern iş hayatına hazır olmak.
- Ölümden sonraki hayata hazırlanmak.
- Mutlak iyiye yönlendirerek ahlaklı bireyler yetiştirmek.
- Kapitalist üretim içinde donanımlı bir statüye sahip olmak.

Cevap: c seçeneğidir.

